

יום	יום לחודש	יום מוהר"ן	ליקוטי הלכות	ליקוטי מוהר"ן	מסנה ב"ב	חיי מוהר"ן	שולחן ערוך
שבת	י"ב	ז.	לט	חזרה	שפה שפ	לי"ד	שפ
א	י"ג	ז:	מ	קלז.	שפ-שפ	ל"ז	ל"ז
ב	י"ד	ח.	מא	קלז:	שפ-שפ	ל"ח	ל"ח
ג	ט"ו	ח:	מב	קלח.	שפ-שפ	א' ב'	א' ב'
ד	ט"ז	ט.	מג	קלח:	שפ-שפ	ג' ד'	ג' ד'
ה	י"ז	ט:	מד	קלט.	שפ-שפ	ה' ו'	ה' ו'
ו	י"ח	י.	מה	חזרה	שפ-שפ	ז' ח'	ז' ח'

בקרני אור

יו"ל ע"י קהילת חסידי ברסלב
בנשיאות הגה"צ רבי יעקב מאיר שכטער שליט"א

417 | פרשת אחו"ק | י"ב אייר תשפ"ה

דבר המערכת

מי היה מאמין שגם השנה עוד נשב להתאבל ונבכה בלב מר על מלאות שבעים ושבע שנות 'גלות בתוך גלות', ועומק הסתר הפנים וצער השכינה, ע"י שלטון אכזרי ביותר, המניח עצמו בכל כוחו לעקור את כל היקר והקדוש, ולנתק אותנו מחיינו הנצחיים חלילה, באמרם 'ככל הגויים בית ישראל'.

הלבבות שותתים דם מהתעצמות גזירת הגיוס על בני הישיבות, והטלת שאר כבלי החנק על צוואר היהדות החרדית באכזריות נוראה. לב כל מבקש ה' היתה נשואה בתפילה מעומק הלב ביום המר והנמחר לביטול מלכות הרשעה במהרה, והשבת כבוד מלכות שמים למקומה בעגלא ובזמן קריב.

רק בכוחו של אותו זקן דקדושה שחזק אותנו כל כך שכל ירידה היא לתכלית העליה, יכולים אנו להתחזק ולהמשיך לצפות שכל הרשעה כולה כעשן תכלה, כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ, ותמלוך אתה ה' לבדך מהרה על כל מעשיך בהר ציון משכן כבודך.

בחסדי ה' נפתח זמן הקיץ בכוללי קהילתנו הק' בירושלים ובי"ש בתנופת התחדשות, ובהוספת ספסלים לבית המדרש. במעמד הפתיחה בבי"ש בשבוע העבר נשמעו דבריו הנפלאים של הגאון הרב רבי מיכל לינדר שליט"א רב בשכונת נוה יעקב בירושלים, שעורר על חובת החזרות ושמירת הזמן והשקידה העצומה, שרק על ידם ניתן לקנות קנין אמיתי בתורה. לאחר מכן נשמע דבר החבורות שהביאו מדברי חז"ל שעיקר הסייעתא דשמיא לאוקמי גירסא לזכרון הנלמד ולאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא הוא רק כשנזהרים מלהפסיק בדברים בטלים, ומשם יצאה הקריאה הנהגת לחזק ביותר את התקנה שלא להשאיר את הטלפונים הסלולאריים פתוחים בבואם אל קדושת לימוד הכולל, אלא להתנתק לגמרי מכל חיי החולין בשקיעות עצומה בתורה הק'. רבינו הק' ה'אוצר של יראת שמים' גילה אף לחלש ביותר את יקרת ערכו וערך תורתו, ושעליו לשמור על כך מכל משמר כי הוא יקר מאד מאד.

יחד נשמור על אוצרות חיינו לטוב לנו לנצח.

העורכים

פניני אור

אמרות מהורות מרביד"ק ותלמידיו

אמר פעם רבנו: "ענין רבי שמעון בר יוחאי הוא עינינו". "רבי שמעון ער איז א וואקדיגער". ועל שם הפתוח: "עיר" ו'קדיש מ'ן ש'מא' ו'חית, ראשי תיבות ש'מ'ע'ן'. (וענין במקרא מקומות הרב מ'שערין ש'קספר המדות (אות ש'נה א): מי שהוא מ'קדש ביותר מ'רק מהשנה ביותר, ש'הסמך ל'זה הרב את הפסוק עיר-ו'קדיש הנזכר לעיל.

(שיח שרפי קודש)

והתקדש שם

מאליהם בכח ההוא, כן לא דורשים מן האדם שייטור בעצמו, אבל כן דורשים ממנו את אותו מעט שבכוחו לעשות ואזי כבר יופעל מאליו ה'הרבה' והכח של 'מעלה' שיגמרו בעדו לטובה.

רבי נתן מגלה לנו שענין זה הוא אחד מעיקרי עבודת הצדיקים שמתייגעים להודיע לנמוכי מעלה אשר היצר מתגרה בהם כל כך, שידעו ויזכרו ויבינו את עוצם כוחה של 'אתערותא דלתתא' [התעוררות שלמה]. לאדם השפל שמונח במקום שמונח, נדמה שהתאמצות קלה כזו שביכלתו לעשות, לא תעלה ולא תוריד כלום במלחמה כבדה זו, אבל הצדיק האמת מעוררו ומלמדו שלא מדובר על נקודה קטנה אלא על כח עצום ונורא שמפעיל את כל הכח האלוקי שלמעלה. הכל תלוי בהאתערותא דלתתא זו שיקרה עד מאד!

וכה הם דבריו הנפלאים: "אלו המתעוררים לשוב לה' יתברך ולהתקרב לצדיקי אמת, והם חלושי כח שעליהם מתגבר וחותר היצר הרע יותר ורוצה להפילם ח"ו, והם מתייגעים להתגבר עליו, ויש להם עליות וירידות בלי שיעור. ועל כל זה צריכים התחזקות גדול ועצום מאד, בפרט בדורות הסמוכים לימות המשיח, כי כל מה שסמוכים יותר אל הקץ הבעל דבר מתפשט ומתגבר יותר, ועל מי לנו להישען כי אם על אבינו שבשמים, והעיקר בכח הצדיקים שכבר עמדו במלחמה זו כראוי בתכלית השלימות, והם מודיעים לנו שאין שום התעוררות לה' יתברך נאבד אפילו משאול תחתיות ומתחתיות, אדרבא על ידי זה נעשים תיקונים נפלאים" (ליקוטי הלכות, תפלת המנחה ז.כג).

הצדיקים מודיעים לנו שכל התעוררות מתקנת הרבה מאד, אבל הם מוסיפים ומגלים לנו שלא זו בלבד שהם מתקנים אלא שעיקר התיקון הוא על ידי התעוררות זו הבאה מלמטה, והמשך דבריו הבהירים שם: "ועיקר התיקון על ידי מי שיהיה לו איזה חלק ב'אתערותא דלתתא' שבוה תלוי תיקון כל העולמות עליונים ותחתונים, וכל דרי מעלה ודרי מטה מסתכלים ומצפים על התיקון הנעשה על ידי אתערותא דלתתא, שהוא על ידי האדם הבעל בחירה, אפילו על ידי הגרוע שבגרועים, אדרבא על ידו דייקא המשך בעמוד ד'

ימי הספירה הקדושים, מכל עבר נשמעות זעקות הבוקעות מלב מתחנן "ואטור ואתקדש", גם הוא מייחל להיטור ולהתקדש, אבל זה נראה לו כל כך רחוק מהמציאות, הוא בסך הכל בשר ודם, ושני אלו חָקרו עליו ומפילים אותו במדמנת הרצונות הרעים בכל עת, איך אפשר להיטור בבת אחת מכל כך הרבה הרגלים מאוסים ותשוקות נבזות, מה גם שכוחות נפשו דלים כל כך...

בפרשתנו אנו לומדים על כמה ציוויים אלוניים על חובתנו להתקדש; התורה הקדושה מצווה עלינו "קדושים תהיו" והתקדשתם "והייתם לי קדושים". אין ספק שהתורה שייכת לכל אחד ובכל מדרגה שהיא, אבל הנפש הבהמית שבנו לא מבינה: איך יתכן לצוות על מי שכל כך פחות ושקוע בתאוותיו ורצונותיו השפלים שיתרומם ויתעלה מכל אלה, בעוד שנראה לו שהם ממש חלק ממנו ושאין אפשרות אנושית שיתנתק מהם!?

וביותר מופלאה היא דרשת חז"ל (בוקר"ד, כד-ד) על הציווי של 'קדושים תהיו': "אמר הקב"ה למשה, לך אמור לישראל, בני, כשם שאני פרוש כך תהיו פרושים, כשם שאני קדוש כך תהיו קדושים, הה"ד קדושים תהיו". ומתעוררת התמיהה: איך אפשר לדמות בשום צד ולומר 'כשם שאני כך תהיו אתם', הלא האדם בריה שפלה מלאה שיקוף ושומם לעומת הקדושה האלונית!?

אלא שאנו טועים במהות יסוד המצוה הזאת; התורה הקדושה לא ציוותה עלינו להתקדש לבד, אלא לעורר את הכח האלוקי שיקדש אותנו. וכמו שאמר חז"ל (יומא לט.) על הנאמר בפרשתנו (כ-ז): "והתקדשתם והייתם קדושים כי אני ה' אלקיכם" - "אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, בעולם הזה מקדשין אותו לעולם הבא", ופירש רש"י: "והתקדשתם - מעט, והייתם קדושים הרבה, הבא ליטור מסייעין אותו".

יש כאן סוד מופלא במלחמת הקדושה: לא מבקשים מהאדם הרבה, לא מבקשים ממנו כוחות אלוניים, אבל כן מבקשים ממנו את המעט ואת הניתן לפעול מלמטה בכוחות אנושיים. כשם שלא תובעים מבן אדם שיפעיל בכוחות עצמו מכוונות עצומות הפועלות על כח העלקטר", אבל דורשים ממנו לחברם לכח זה ואזי יפעלו

לתגובות והערות
3323796@gmail.com
ניתן לקבל את העילון באימיל מידי שבוע

הדל"נ 6:49 - נין החמה 5:41 - מוזיק"ש 8:19
צאת השבת 8:06 - צאה"ש לר"ת 8:43

לתקן בחינת 'נפיק'!

אחרי מות שני בני אהרן בקרבכם לפני ה' וימתו

"על ידי עבודת פנים ועבודת חוץ של הכהן גדול ביום כיפור, שהיה מחליף את בגדיו חמשה פעמים מחוץ לפנים ומפנים לחוץ, על ידי זה מתקן בחינת 'עילי ונפיק' בשרשו העליון, שהוא בחינת עבודת הצדיקים הגדולים, שצריך להיות גם כן בבחינת רצוא ושוב, עילי ונפיק (כי זה היה בחינת הפגם של נדב ואביהוא, שנאמר עליהם 'בקרבכם לפני ה' וימתו', היינו שלא זכו לתקן גם בחינת 'שוב', בחינת 'נפיק', ועל ידי זה מתו ונסתלקו מחמת עוונם הדבקות. ועל כן קורין פרשה זאת ביום כיפור), עד שעל ידי זה ממשיכין דרך התשובה בעולם, עד שאפילו מי שהוא בבחינת 'נפיק' ממש, שהוא בשאל תחתיות ומתחתיות, יוכל למצוא גם כן את השם יתברך, בבחינת 'ואציעה שאול הנך', שזה עיקר דרך התשובה" (אוצר היראה, יורה"פ מז).

זהירות מריבוי אור!

אחרי מות שני בני אהרן בקרבכם לפני ה' וימתו

"האכילה מביא חמימות וחיוזק להלב, ועל כן כשאין האכילה בקדושה על פי התורה, אזי מתגבר חס ושלום תבערת הלב לתאוות רעות על ידי האכילה, כמו שכתוב 'וישמן ישרון ויבעט'. ולפעמים יכול לבעור ביותר חוץ מהמידה להשם יתברך על ידי אכילה ושתיה, וגם זה אינו טוב. וזה בחינת 'ואל אציל בני ישראל לא שלח ידו' - מכלל שהיו ראויים להשתלח בהם יד כמו שאמרו רבותינו ז"ל, כי 'יזחזח את האלקים ויאכלו וישתו', שהסתכלו במה שאין להם רשות על ידי אכילה ושתיה. וזה בחינת הפגם של נדב ואביהוא, שנחלבו חוץ מהמידה, בחינת 'בקרבכם לפני ה' וימתו', ואמרו רבותינו ז"ל 'שתוי יין נכנסו'. וזה בחינת 'פן תאכל ושבעת...ורם לבבך', כי אפילו ההתלהבות דקדושה חוץ מהמדה הוא בחינת רום לבב וגסות, שעל ידי זה יכול להיכשל לגמרי, חס ושלום, בחינת 'ורם לבבך ושכחת' וכו'. ועל כן צריכין לקדש האכילה של ישראל בכמה קדושות וכמה מצוות על פי התורה, כדי שלא יבער הלב על ידי האכילה חוץ מהמידה ח"ו לימין ולשמאל, כי שניהם אינם טובים כנ"ל.

וזה בחינת נטילת ידיים לסעודה, כי צריכין לקדש את הידים (שהם במקום הכנפיים כידוע) במים, ששם רוח אלקים מרחפת על פני המים, שהוא בחינת הרוח שבכנפי ריאה שמקור חמימות הלב שיהיה במידה ובהדרגה, ושרשו נמשך מבחינת הרוח אלקים המרחפת על מימי התורה הקדושה, שעל ידי התורה מקררין בחינת החמימות הנ"ל. וזה בחינת מתנות כהנה ולויה שצריכין ליתן מהתבואה והלחם, וכל זה בכדי לקדש את האכילה בכדי שיהיה חמימות הלב בקדושה כראוי בהדרגה ובמידה כנ"ל" (אוצר היראה, אכילה קפח).

אחר שנתבאר בשבוע שעבר גודל חוב לימוד חכמת הקבלה, נבאר השבוע בקצרה האם אכן מצאנו אצל חסיד ברסלב שעסקו בלימוד חכמה זו.

ובכן, על רבינו הקדוש מיותר לספר, שכבר בימי נעוריו עסק רבות בתורת הקבלה. "והיה מתמיד בלימודו מאד, ולמד הרבה מאד, ש"ס ופוסקים ותנ"ך ועין יעקב, וספרי הזהר ותיקונים, וכל כתבי האר"י ז"ל, ושאר ספרים הרבה מאד, וספרי מוסר הרבה מאד ... וגודל בקיאותו בכל הספרים, כפי מה שראינו בעינינו קצת, היה בלי שיעור. ובפרט בספרי תנ"ך ועין יעקב וכל כתבי האר"י וספרי הזהר ותיקונים - לא נמצא דוגמתו בעולם! כי כל התורה כולה היתה מוכנת לפניו ושגור בפיו כשולחן הערוך ממש, כדבר המונח לפני האדם לפני עיניו שיכול ליקח לעצמו מה שירצה, כן ממש היו כל הספרים הקדושים מוכנים לפני עיניו שכלו הקדוש בכל עת שרצה, וקצת מזה יכולים לראות ולהבין בספריו הקדושים" (שבחי הר"ן, ז).

כשכבר בימי נעוריו, ידע להשיג ולהבין את דברי האריז"ל משורשם בזהר הקדוש ותיקוני הזהר. וכמובא: "סיפר בשבחו שידע כל דברי העץ חיים ופרי עץ חיים וכל כתבי האריז"ל מספר הזהר והעיקר מהתיקונים, והמובן מדבריו היה שזה היה בימי נעוריו" (שיחות הר"ן, קכח).

גם את תלמידו מוהרנ"ת, הכניס רבינו בשלב מסוים בשערי לימוד תורת הקבלה, כשבקיץ תקס"ד הוא מצווה עליו שלא יחדש בתורה עד אשר ילמד ספרי קבלה.

וכפי שמספר מוהרנ"ת: "בשנת תקס"ד ... בקיץ צוה עלי להתחיל ללמוד קבלה. ומעשה שהיה כך היה, שאני באתי אליו עם רבי נפתלי, ואמר לי: אני הבאתי אותך עתה, כי רציתי לומר לך הנהגה חדשה (היינו ללמוד קבלה). ורצה שאבוא אליו, ועל ידי זה סיבב השם יתברך עד שבאתי אליו" (ימי מוהרנ"ת, ד).

ואכן, משך ימי חייו, היה לימוד תורת הקבלה לחם חוקו דבר יום ביומו, וכתבי האריז"ל היו מ"הספרים אשר היו צריכין לו בכל יום", עד שגם בשבתו בבית הסוהר דאג שיובאו לפניו כתבי האריז"ל למען יוכל להגות בהם יום יום (עיין 'עלים לתרופה' מכתב קצו, בהוספת המעתיק).

זאת בהתאם לדברי רבינו, אשר: "פעם אחד חישב רבנו ז"ל מה שהאדם צריך ללמוד בכל יום, עד שאין היום מספיק. דהיינו: לגמור בכל שנה ש"ס עם הר"ף והרא"ש, וארבעה שולחן-ערוך הגדולים, וכל המדרשים כולם, וכל ספרי הזהר ותיקונים וזהר חדש, וכל ספרי קבלה מהאריז"ל" (שיחות הר"ן, עו).

לימוד חכמת הקבלה (ב)

ועל שליטתו המופלאה בכל כתבי האריז"ל, מסופר: "כשביקר מוהרנ"ת בקרימנטשוק, בבית חיה בת רבנו, שנישאה להרב הצדיק רבי אהרן המכונה 'רבי ארקע', נכדו של הרב בעל התניא, בזיווג השני, דיבר שם בארוכה עם בעלה רבי ארקע. אחר כך הפליג רבי אהרן במעלתו של מוהרנ"ת, ואמר: כל כתבי האר"י מונחים אצלו ככף ידו!" (שי"ש ק ב, תקלב).

כך גם בהמשך הדורות אנו מוצאים כמה וכמה מאנ"ש שעסקו בתורת הקבלה, והרי כמה מהם לדוגמא:

על רבי אברהם ב"ר נחמן מסופר: "כשקבע דירתו בירושלים עיה"ק היו פוגשים אותו בחשכת ליל ואפילה כשיושב ועוסק בבית הכנסת צנוע במשך לילות שלמים בספר 'עץ חיים' להאר"י זצ"ל" (חכמה ותבונה, הקדמת המו"ל).

גם תלמידו של רבי אברהם, רבי שלמה וועקסלער, היה ידוע כמקובל גדול, ואף למד עם גדולי גאוני ומקובלי ירושלים (ראה בספר 'בצלו של הרבי' עמוד 95).

תלמיד נוסף של רבי אברהם, ה"ה רבי שמואל העשיל פרידמן הי"ד, עסק אף הוא בקביעות בכתבי האריז"ל, כפי שהוא מציין רבות ביומן חייו. והרי כמה ציטוטים משם:

בשנת תרס"ג הוא כותב: "לויית אצל זקני ר' ישראל בנימין את הספר 'עץ חיים', ה' יתברך יזכני ללמוד וללמד לשמר ולעשות, וגם לנסוע על ראש השנה על ציון רבינו הקדוש" (תולדות שמואל, פרשת נשא, שנת תרס"ג). וששה שנים לאחר מכן, הוא מספר: "בשבוע העברה יום ג' ברוך ה' גמרנו העץ חיים הקדוש, ועשינו סעודה גדולה ... וברוך ה' כל היום היינו בשמחה וגם רקדנו הרבה" (שם, פרשת נשא, שנת תרס"ט).

כך גם למד את שאר כתבי האריז"ל, כפי שמציין ביומנו: "ליל ה' [י' ניסן]: ברוך ה' סיימתי ספר 'שער ההקדמות', והלוואי שאזכה להתחיל עוד ספרים ולסיימם, ללמוד וללמד לשמר ולעשות ולקיים; ברוך ה' התחלתי ספר 'פרי עץ חיים'" (שם, שנת תרע"ג).

גם רבי שמואל הורוויץ עסק אף הוא רבות בכתבי האריז"ל, ובשנת ת"ש, בהיותו אברך בן 35, הוא מפטיר כבדרך אגב: "והנה, בקיץ הזה עברתי על כל כתבי האר"י ז"ל [!] וראיתי אז גודל התיקונים הנעשה על ידי פתיחת הארון וכו', ומאז נעשה לי חשק גם על זה" (ימי שמואל, חלק א פרק א).

וכן היו משך הדורות עוד כמה וכמה מאנ"ש שעסקו בתורת הקבלה, אשר אין כאן המקום לפרטם כי רבים הם.

ג.ב. בשבוע הבעל"ט נבאר בס"ד האם אכן כל אחד ראוי לכך, ועוד כמה פרטים נחוצים בענין זה.

פנינים מאירים וחידושים מזהירים מלוקטים מספרי גדולי הצדיקים זי"ע מתוך רשימותיו של הגר"ם שכטער שליט"א אשר ציין ורשם לפניו לזיכרון.

לקט ספרי"ם

פרשת אחרי-קדושים

מפני שיבה תקום - לשוב בתשובה בצעירותו

ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי (ויקרא כ, כו). אמר הה"ק המגיד נ"ע שאף על פי שאמר רז"ל (תורת כהנים) אל יאמר אדם אי אפשר בבשר וכו' אלא אפשרי ומה אפשרי וכו' וכו'. היינו במי שלא חטא מעולם, אבל הבעל תשובה צריך לומר: כל מיני רע ואיסורים מאוסיים אצלו, ושיאמר אי אפשר וכו' בכדי שלא יפול ח"ו.

פרשת קדושים ד"ה ואבדיל (לקוטי תורה ואתחנן)

מפני שיבה תקום (ויקרא יט, לב). בר נש דאיהו בסוף יומוי חזר בתשובה [אדם שבזקנותו חזר בתשובה בסוף שנותיו], כד לא אית ליה חילא למעבד טב וביש [כשכבר כלו כוחותיו], ובעולמוי בתקופיה לא תב [ובימי בחורותו כשהוא בתקופו לא שב בתשובה, (עיי"ש שמבואר שזה בחינת קין שהביא מנחתו משיורין)], כמה דאוקמוהו מפני שיבה תקום [שקודם שידקן יתגבר לחזור בתשובה].

תיקוני זוהר תיקון סף ט קיב ע"א

חייב הודאה על הנס

חייב הודאה נכלל במצות תפילה

כל איש ישראל חייב מן התורה להודות להש"ת על כל הניסים שעושה עמו, ונראה מלשון הרמב"ם שהיא בכלל מצות תפילה ונלמד מפסוק 'אותו תעבד' ו'לעבדו בכל לבבכם', וכתב (פ"ה ה"א): "ברכות אחרות תיקנו חכמים דרך שבח והודאה להקב"ה כמו ברכות התפילה".

כך מבואר גם ממה שכתב הרמב"ן בחומש סוף פרשת בא: "כוונת כל המצות שנאמין באלקינו ונודה אליו שהוא בראנו, והיא כוונת היצירה, שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין אל עליון חפץ בתחתונים מלבד שידע האדם ויודה לאלקיו שבראו, וכוונת רוממות הקול בתפילות וכוונת בתי הכנסיות וזכות תפילת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום יתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם ויפרסמו זה ויאמרו לפניו בריותיך אנחנו... שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דבריו ומקרינו שכולם ניסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם", הרי מפורש בלשונו שעיקר מצות תפילה היא הודאה על הנס.

תקנת חז"ל במצוה זו

כשם שבכל מצוה עשו חז"ל אזהרות לתורה ותיקנו גדרים באופן קיום המצוה, כך במצות הודאה העמידו כיצד ובאיזה אופן לקיים המצוה. על הניסים הנסתרים שבכל יום תיקנו לברך 'ברכת מודים' בשמונה עשרה ששם אנו אומרים 'על נסין שבכל יום עמנו'. ועל הניסים הגלויים תיקנו ברכות אחרות, מי שנעשה לו או לאביו ורבו נס תיקנו לברך בכל פעם שעובר שם 'שעשה נס במקום הזה', ותיקנו לברך ברכת הגומל על אלו שמביאים קרבן תודה, כמבואר בשולחן ערוך (סימן ריח וריט) כל פרטי הדינים.

והנה כשם שבכל מצוה אנו כנועים לקיים המצוה על פי תקנת חז"ל ואסור להוסיף על דבריהם, שהמתפלל ד' תפילות (שלא בתורת נדבה) לא די שלא קיים מצות תפילה אלא גם בדרך לבטלה. והכורע בברכות במקום שלא תיקנו חז"ל הרי זה מגונה (סי' קיג ס"ג). כך גם מי שמברך ברכת ניסים במקום וביום שלא תיקנו חז"ל ברכתו לבטלה. ומי שקורא הלל בזמן שלא תיקנו חז"ל הרי זה מחרר ומגדף, ואפילו בתורת נדבה אסור (שבת קיח).

אמנם מצד שני מי שאינו מוסיף על תקנת חז"ל, רק מוסיף להודות ולהלל מעצמו כפי צחות לשונו כתב הרמב"ם (שם הכ"ו) שהוא משוּבָּח, וזה לשונו: "כללו של דבר לעולם יצאק אדם על העתיד לבוא ויבקש רחמים ויתן הודיה על מה שעבר ויודה וישבח כפי כוחו, וכל המרבה להודות את ה' ולשבחו תמיד הרי זה משוּבָּח".

אמירת 'נשמת' ו'מזמור לתודה'

יש נוהגים לומר 'נשמת' כהודאה על הנס, ומקור הדברים הביא הכף החיים (סי' רפא סק"ח) בשם החסד לאברהם בזה הלשון: "קבלה

בידינו מרבי יהודה החסיד שבשב נשמת כל חי מסוגל על כל צרה שלא תבוא, שיקבל האדם על עצמו כשיהיה ניצול ממנה יאמר נשמת כל חי בתודה וקול זמרה בפני עשרה, וכו' וצולו רבים". ע"כ. (וכ"ה בבן איש חי ש"ב תולדות ג). והגרי"י קנייבסקי ז"ל היה נוהג להמליץ על סגולה זו (ארח"ח ח"א עמוד של).

כמו כן נוהגים רבים לומר 'מזמור לתודה' כהודאה על הנס, ובקב הישר (פ"ח) כתב שלכך נתקן לאמרו בכל יום לפי שאין יום שלא נעשה בו נס ואין בעל הנס מכיר בניסו. ובחיי אדם (כלל קנה) כתב שמזמור זה היו אומרים בשעת סמיכה על קרבן תודה. וידוע שיש סגולה מיוחדת לאמרו בשביל מקשה לילד (ליקוטי מוה"ר' תניינא, תורה ב').

במשנה ברורה (סי' ריח ס"ק לב) כתב שמי שנעשה לו נס ראוי לומר פרשת תודה, כי כל העוסק בתורת תודה כאילו הקריב תודה.

צדקה ללומדי תורה

כתב המשנה ברורה (שם) מי שנעשה לו נס יש לו להפריש לצדקה כפי השגת ידו ויחלק ללומדי תורה ויאמר הריני נותן זה לצדקה, והיה ראוי שיהא נחשב במקום תודה שהייתי חייב בזמן המדקדק.

והטעם לזה, כי צדקה עומדת במקום קרבן, כפי שפירש רש"י בחומש (ויקרא פרק כג כב) "שכל הנותן לקט שכחה ופאה לעני כראוי, מעלין עליו כאילו בנה בית המקדש והקריב קרבנותיו בתוכו". וראוי ליתן צדקה זו ללומדי תורה שהם בבחינת כהנים אוכלים ובעלים מתכפרים, כמובא בספורנו (ויקרא יא) שלכך צוית התורה להביא ארבעים לחמי תודה כדי שיתרבו האוכלים ויתפרסם הנס. וכך מצינו אצל אברהם אבינו שנתן מעשר לכהן לאחר שחזר ממלחמת המלכים (בראשית יד כ).

לתקן צרכי רבים

עוד כתב המשנה ברורה (שם) טוב וראוי לתקן צרכי רבים בעיר. והמקור לזה היא בגמרא שבת (ג:) שכאשר יצא רבי שמעון בר יוחאי מן המערה אמר הואיל ואיתרחיש ניסא איזיל איתקן מילתא, וטיהר את עיר טבריה. ובספר רוח חיים למוה"ר פלא"ג ז"ל (סי' ריח אות ז) כתב דגם להדפיס ספר נחשב כתיקון צרכי רבים.

סעודה

החיי אדם (שם) כתב שמי שנעשה לו נס ואפשר לו, ראוי שיעשה סעודה ללומדי תורה. ודבר זה מצינו בגמרא בבא קמא (ב"ק פ.) שהיו עושים סעודת 'ישוע הבן', ופירשו בתוספות שהיו רגילים לעשות סעודה על כך שהולד נושע ונמלט ממעי אמו. ולמדו מזה המהרש"ל בים של שלמה (פ"ז ס"ז) כי כל סעודה שאדם עושה כדי ליתן שבח למקום או לפרסם הנס קרוי סעודת מצוה. והביאו המשנה ברורה להלכה (סי' תרע סק"ט).

ובגמרא ברכות (מו.) מסופר: "רבי זירא חלש, על לגביה רבי אבהו, קביל עליה אי מתתח קטינא חריץ שקי (-)קביל על עצמו אם יתרפא רבי

ידוע שיש חילופי מנהגים בענין אמירת תחנון בפסח שני: בשולחן ערוך (סי' קלא ס"ו) ונושאי כלים לא נמנה 'פסח שני' בין הימים שאין אומרים תחנון, וכיון שנמנה ל"ג בעומר בין הימים ואילו פסח שני לא נמנה, משמע שאומרים בו תחנון. וכן כתב הפרי מגדים (מש"ז סק"ט) שהמנהג לומר תחנון, וכן היה נוהג החזון איש (דינים והנהגות אות לה).

אמנם, יש מקומות שהיה המנהג שלא לומר תחנון, כפי שהעיד הפרי חדש רבה של ירושלים (שם ס"ו) שבמקומו היה המנהג לא לומר תחנון. וכן כתב החיד"א שהיה המנהג בארץ ישראל (ע"י מח"ב שם אות ה). גם הרמ"ע מפאנו (מאמר מעין גנים ספירת העומר שבוע הה') כתב שיש מנהג קבוע לקצת קהלות שלא לומר תחנון ושלא להתענות בו על פי מגילת תענית (כמובא בחולין קכט), ולא נתבטלה מגילת תענית רק במה שאין לו עיקר מן התורה, ויום זה שיש לו עיקר מן התורה לא נתבטלה. וכן כתב בהגהות יד שאול (יו"ד סי' תא ס"ו ד"ה צדקו הדין במועד) שיום פסח שני של מגילת תענית לא נתבטלה.

ובערון השולחן (שם ס"ב) כתב שרק מנהג הספרדים היה שלא לומר תחנון. אבל הגאון רבי שריה דבליצקי ז"ל כתב בספרו זה השולחן (ח"ג עמוד עב) שאף שבחוץ לארץ נהגו האשכנזים לומר תחנון, כאשר עלו לארץ ישראל והתייסד היישוב האשכנזי על ידי תלמידי הגר"א קבעו לנהוג בזה כמנהג הספרדים. וזקני בשו"ת משנה שכי

זירא שהיו מכנים אותו 'קטינא חריץ שקי' עבידנא יומא טבא לרבנן. אתתחא (-)נתרפא, עבד סעודתא לכולהו רבנן". ע"כ. ומבואר מזה שיש ענין להבטיח סעודה עוד קודם שבא הישועה, וכך מובא גם בספר בארות המים להרה"ק רבי צבי הירש הכהן מרימנוב ז"ע (בסוה"ס) בזה הלשון: "סגולה קבלה בידינו מהרה"ם מלובלין ציס"ע מו"ר יעקב יצחק זצוק"ל זיעזיק" באם יש לאדם ח"ו חולה בתוך ביתו יקבל על עצמו אשר בעת ישוב החולה לאיתנו הראשון אזי יעשה ביום ג' הראשון מימי השבוע סעודה עבור תלמידי חכמים ויראי ה' לנשמת הושע בן בארי. ויותר טוב שיקבל החולה בעצמו הקבלה הנ"ל וקודם הקבלה יאמר המקבל השני פסוקים מישעיה (פרק ח, פסוקים ט ב) ע"כ. ובספר ליקוטי תורה והש"ס להרה"ק מהר"א זידיטשוב ז"ע (פ"ה) אמור עמו' קז: מביא סגולה זו בשם הבעל שם טוב הקדוש.

ויש להוסיף טעם למה יש להבטיח סעודה לנשמת הצדיק, על פי מה שכתב הכף החיים (סי' ריח סק"ח): "דע שהצלה שמציל הקב"ה איזה אדם מהצרה הוא על ידי נשמות הצדיקים, כמו שכתוב בזוהר הקדוש שמה שנאמר אצל יעקב ו'יפגעו בו מלאכי אלקים' אברהם ויצחק היו. ולא דא בלחודי אלא לכל צדיקא נשמתהון צדיקא מערעין קדמיה לשיבותיה ואינון מלאכי קדישי עילאי".

(א"ח סי' רג) כתב: "כל אלו העניינים תלויים במנהג, על כן כל אחד יחזיק במנהגו, אך נתפשט המנהג בין החסידים ואנשי מעשה שלא לומר תחנון בפסח שני".

והנה, בשנה זו שחל תענית בה"ב בפסח שני, יש חילוקי מנהגים נוספים אם אומרים סליחות ומתענים; הרמ"ע מפאנו (שם) כותב שגם אלו שאין אומרים תחנון, אם אירע תענית בה"ב מתענים. ובפשטות כיון שמתענים אומרים גם סליחות. ובאשל אברהם מבוטשאטש (סי' קלא) כותב שמנהג מדינות אלו שאם חל בה"ב בפסח שני אין אומרים תחנון, אבל אומרים סליחות כפי שנהוג בבית מילה ורשאי להתענות.

מאידך, בשדי חמד (ח"ה עמוד שעח) הביא שפעם אחת חל תענית בה"ב בפסח שני והורו שלא להשלים התענית (וכ"כ יד שאול הג"ל). ובספר זה השולחן (שם) הביא שנמצא פנקס בחורבת רבי יהודה החסיד שהיה כתוב שם שאף אם חל בה"ב בפסח שני אין אומרים בו שום סליחות ואין מתענים בו. ועל פי זה פירסם הגרי"מ טוקצ'נסקי ז"ל בלוח ארץ ישראל לשנת תרפ"ז שהסכימו רבני ירושלים שאין אומרים סליחות, ויש שאין מתענים כלל ביום זה, ומהם שמתענים למחר, ויש שמתענים רק עד חצות. ואכן כך נוהגים בבית המדרש הגדול דחסידי ברסלב בעיה"ק ירושלים שלא אמרו סליחות כשחל בה"ב בפסח שני.

פרסום הנס

יש מצוה לפרסם הנס ברבים וכפי שכתבנו שלכך ריבה הכותב בלחמי תודה כדי שיתרבו האוכלים ויתפרסם הנס. וכך כתוב בזוהר הקדוש (שמות מ:) במצות סיפור ההגדה בזה הלשון: "קְנוּזָא דָא, חוּכָה אִיהוּ עַל בְּרַיָא, לְאִשְׁתָּעִי דְּדִיר קָמִי קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא, וּלְפָרְסוּמִי נִיסָא בְּכָל אִינוּן נִיסִין דְּעָבְדֵּי". וכך נפסק בשולחן ערוך (סי' ריט ס"ב) שמצוה לכתחילה לברך ברכת הגומל בפני עשרה.

ומצינו לרבים וטובים שחקקו עליו ספר את הנס שקרה איתם והדפיסוהו כדי לפרסם הנס ברבים. אך לפעמים אם הדבר פלאי ויש לחוש לעין הרע וצרי עין, ראוי לבחור בדרכי הצניעות ולהימנע מלפרסם ברבים, כמובא בגמרא סנהדרין (ג:) שחנניה מישאל ועזריה מתו בעין הרע לאחר שניצולו מכבשן האש, וכן לאחר שעשה אברהם אבינו סעודה על גמילת יצחק התעורר השטן לקטרט (רש"י בראשית כב א). ויש לעשות שאלת חכם.

קביעות יום הצלה

כתב הכף החיים (שם סק"ט) "נתפשט המנהג שכמה גדולי ישראל שהיו בצרה וניצולו, שבכל שנה ושנה באותו היום מתבודדים עצמם בתפילות ותשבחות על התשועה שהיה להם על פי הנס, ואחר כך שמחים קצת עם אוהבים ורעים כפי השגת ידו, והיא לפרסומי ניסא, והוא מנהג נכון" (התבאר בארוכה בספרי סי' תקצז).

וְעַל לְמוֹד הַפּוֹסְקִים הַזֵּהִיר מֵאֵד מֵאֵד בְּיוֹתֵר מִכָּל הַלְמוּדִים... וְהוּא תִקּוּן מְדוּל מֵאֵד מֵאֵד...
וְאָמַר, שֶׁכָּל אִישׁ וְיִשְׂרָאֵל מְהִיב לְלַמֵּד בְּכָל יוֹם וְיוֹם 'פּוֹסְקִים' וְלֹא יַעֲבֹר.

בע"ה ניתן לשמוע שיעור בעמוד היומי
מידי יום בשלוחה 433 בקול אנ"ש

ה'עיר וקדיש' שהתגלה לנבוכדנצר

בסוף התורה הידועה "לכו חזו" המודפסת בתחילת הספר הקדוש 'ליקוטי מוהר"ן, מובא רמז מיוחד על הרשב"י בעצמו. אמנם רבינו אמרו כדרך אגב, אבל גם בזה גנוזים סודות טמירים.

מוהרנ"ת מתאר בחיי מוהר"ן (אות קפט) את סדר אמירת תורה זו: תורה זו נאמרה כאשר רבינו הק' היה בדרך מברסלב לקבוע דירתו בעיר אומן, במחצית השנה האחרונה לפני הסתלקותו. אז אמר רבינו את התורה הזאת למוהרנ"ת. וכן פתח רבינו ואמר: השי"ת עוזר לישראל תמיד, ואין דור יתום, וכמו שאמר רשב"י על דברי התנא עתידה תורה שתשתכח, ואמר רשב"י שלא תשתכח. ואז המשיך רבינו ואמר את כל התורה הזאת. כשסיים את הגילוי הנפלא על הרשב"י ואיך שהוא מרומז בפסוק כי לא תשכח מפי זרעו - נענה מוהרנ"ת ואמר: רבי שמעון יש לו ג'כ בודאי הנאה מהחידוש הנפלא הזה. השיב רבינו הן. אח"כ ענה ואמר: רבי שמעון בעצמו הוא ענין אחר, כי רבי שמעון הוא עיר וקדיש מן שמיא נחית ראשי תיבות שמעון.

והנה פסוק זה 'עיר וקדיש מן שמיא נחית' הוא מספר דניאל (פרק ד), שם נאמר שנבוכדנצר חלם חלום שהפחיד אותו מאד. בחלומו ראה אילן גדול ותקיף אשר גבהו יגיע עד לשמים וענפיו הרבים פרושים על כל העולם, וכל בני האדם אוכלים מאילן זה, וכל מיני עופות מקננים בו וניזונים ממנו ובצלו חוסים כל חיתו שדה והוא משפיע מזון לכל העולם, ואז 'עיר וקדיש מן שמיא נחית' - מלאך ירד מן השמים וציוה לקצוץ את האילן והשאירו רק את השורש, ומכל האילן לא נשאר מאומה.

דניאל פתר את החלום לנבוכדנצר; שהאילן הענק מרמז למלך נבוכדנצר, שלאחר החורבן שלטה הסט"א [מלכות נבוכדנצר] על כל העולם באופן נורא. עד שלא היה עולה שחוק על שום נברא בכל העולם מרוב פחדו מנבוכדנצר, וגם חיות השדה רעדו ממנו. אז הגיע ה'עיר וקדיש מן שמיא' מלאך מן השמים, וגדע את האילן והכניע את מלכות הטומאה הנוראה של נבוכדנצר.

והנה על פי הרמז שגילה רבינו בפסוק זה ששמו של הרשב"י נרמז בעיר וקדיש וגו', מובן שרבי שמעון בר יוחאי הוא זה שהמשיך את הקליפה הנוראה של נבוכדנצר.

ולפלא, שאנו מוצאים כמה וכמה רמזים כי הרשב"י מכניע את קליפת נבוכדנצר, שהיא קליפה ששלטה אז בכל העולם כולו, כמוכא שנבוכדנצר היה מושל בכיפה. כי הנה בזה"ק מובא

המשך מעמוד א'

נעשים תיקונים נפלאים וגוראים מאד, על ידי כל התעוררות והתעוררות כל שהיא שמתעורר באיזה נקודה טובה, באיזה יום ובאיזה שעה באיזה רגע.

אסור לנו למדוד את שוויה של צעקה אחת, או ערכו של גדר קטן וקלוש, או מעלתה של התחלה חדשה במלחמת ההתקדשות. זה לא תלוי כלל בכוחו האנושי. ההתקדשות המועטה כאן, מעוררת ומפעילה כח אדיר וגורא למעלה, שמתקנת בפלאי פלאות.

עומד אדם חלוש ונבזה וצועק בספירת העומר ומיחל לבוא היום הגדול בו תפסוק זוהמתו. הוא מרגיש כה קטן ודל; שהרי מול צעקה זו הוא מרבה טינוף בלי גבול, ואיך תוכל השתוקקות קלה כזו לבער ולשרוף כל כך הרבה רע. אלא שכאמור, הצעקה היא 'אתערותא דלתתא' שמעוררת כח

שבעת הלווייתן של רבי שמעון יצאה בת קול ואמרה: "זה האיש מרעיש הארץ ומרגיז ממלכות", ולפלא שפסוק זה ממש מתנבא ישעיה הנביא לגנאי על נבוכדנצר (ישעיה יד, טו): "הָיָה הָאִישׁ מְרִיז הָאָרֶץ מִן־עֵשׂ מִמְּלָכּוֹת" ואילו בזה"ק דרשו זה כשבח על רבי שמעון.

והתירוץ בזה הוא כי זה לעומת זה ממש עשה האלקים, ורבי שמעון בר יוחאי היה האילן הענק שבקדושה, המשבר את האילן התקיף של הסטרא אחרא, של נבוכדנצר, שבשעתו היה הוא המלכות דקליפה, והוא היה שורש הע"ז והאפיקורסות בדורו, והרשב"י היה שורש האמונה הקדושה קטיר בחד קטירא עם קב"ה.

עוד מסופר בתחילת ספר דניאל על חלומו הראשון של נבוכדנצר, שראה נבוכדנצר בחלומו פסל גדול מכסף וזהב ונחושת, ונגזרה אבן אחת מן ההר והרסה והחריבה את הצלם והפך לעפר וכמוץ לפני רוח. ושם מובא שהמלך שכח את חלומו, ודניאל גילה למלך גם את החלום ואף אמר את פתרונו, וקידש את ה' באמרו למלך וחזר ואמר שרק מהקב"ה הוא יודע זאת, שהחזיון אינו אלא סדר הגאולה העתידה, והאבן רומזת למלכות מלך המשיח, שמלכותו תכלה ותכונש ותרוץץ את כולם.

ובשייכות לכל אחד ואחד, רומזת אבן זו לנקודת מלך המשיח שיש בכל אחד ואחד. הנקודה הטובה הפנימית שיש בכל אחד, שעל ידה יוכל לשבור ולסלק את כל הרע שבקרבו. כי אבן מורה על עקשנות, כמו שאומרים 'קשה כאבן', כי בכל הנוגע לנקודת יהדותו צריך האדם להקשות את לבו כאבן ולא להיכנע, כי סוף סוף רק הקדושה תישאר בעולם, שהרי הובטחנו כי את רוח הטומאה יעביר ה' מן הארץ, ומה שהבטיח הבורא ית' כן יהיה, ואף גם זאת אנו מובטחים ועומדים כי הגאולה תבוא על ידנו, ע"י עבודתנו בשנות הגלות, אלא שזקוקים אנו כעת להרבה תמיכה וחיזוק, והצדיק אכן מכניס בנו את הכח להיאחז בעקשנות בלי תנאים ופשרות, בבחינת ברית. כי ברית הוא קשר אמיץ נצחי שאינו תלוי בשום דבר ובשום תנאי. ואכן הרשב"י נקרא 'קשת הברית', כמו שמביא רבינו בליקוטי מוהר"ן (תורה כט, ו) מהמדרש. כי הצדיק מכניס בנו הכח להיאחז בהשי"ת בעקשנות בבחי' ברית, ושלא להרפות בשום פנים ואופן. ובכח העקשנות כאבן יתקיים "ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ", וכמו שהראו לנבוכדנצר בחזיונו.

עליון נורא ונשגב מאד, כח אלוקי שאין שום כח רע יכול לעמוד כנגדו.

בבואנו להתקדש נזכור היטב כלל זה, שלא להביט כלל על כוחו ויכלתו הגשמי, אלא נבין שבכל התעוררות קטנה כאן אנו מפעילים כחות אלוניים שבדאי יגמרו בעדנו בפלאי פלאות. וכהמשך דבריו של רבי נתן: "ועל כן יקר וחשוב מאד אצל ה' יתברך כל התעוררות והתעוררות של כל אדם מכל מקום שהוא, וכמוכא הרבה בדברי חז"ל שה' יתברך מבקש מישראל 'פתחו לי פתח כמחט סדקית ואני אפתח לכם פתח כפתחו של אולם'. כי תיכף שהאדם מתעורר בתפילה ועבודה באמת כל שהוא, מתעורר תיכף אתערותא דלעילא הרבה, כי הבא להיטהר מסייעין אותו, ועל ידי זה יש לו כח להתעורר עוד וכו', וגם כל התעוררות והתעוררות מעמקי עמקי מקומות הנפולים והרוחניים מאד, גם זה יקר מאד" (שם, בהל' תפילת המנחה ז, פד).

רבי יהודה,
המכונה ר' לייבעלי (ב)

נסיעתו לארץ ישראל

בסוף ימיו עלה ר' לייב לארץ ישראל, כמו כמה מתלמידי מוהרנ"ת ז"ל, והתיישב בעיה"ק צפת ת"ו, יחד עם בתו חנה (שהיתה אלמנה, עיין נתיב צדיק סי' ט), ועם בנו רבי נתן המכונה ר' נתן ר' לייבעל'ס מגדולי תלמידי מוהרנ"ת ז"ל, בעהמ"ס ספר 'נתיב צדיק'.

שם זוגתו: בילא לאה בת ר' אהרן (נתיב צדיק סי' ט"ז וסי' קמ"ד).

הסתלקותו

ר' לייבעלי נפטר בכ"ב מנחם אב. וראוי לציין שבנו ר' נתן מזכיר בכמה מכתבים בנתיב צדיק שאנ"ש ילכו על קבר אביו ר' לייבעל להתפלל ולהזכיר לרפואה ולישועה.

והרי לדוגמא כמה ממכתביו בענין זה: "אחותי מרת חנה תחי' נוסעת בכל שנה על היארצייט של אבינו זלה"ה כ"ב מנ"א הבא עלינו לטובה, ואתה תראה שילך מנין על קבר אבי ז"ל, וארשום בהצטל כל השמות ויניחו על קבר אבי ז"ל וקודם לקרוא השמות, ואח"כ להניח הקוויטל" (סי' קנ"ב); "אני מבקש מאתכם שתלכו עבורי על ציון הק' של הארץ" ז"ל ועל ציון אבי ז"ל, ועל ציון של אנ"ש להתפלל עבורי, כי אני זה ששה ימים חולה מאוד, ושני פעמים האב איך געשוויצט כל הלילה ואין כוחי לסבול חולשתי, רק הנותן ליעף כח נותן לי כח" (סי' קנ"ה); "אני מבקש שילך על קברי הצדיקים וגם על קבר אבי ז"ל" (סי' פ"ו). "וגם תלך על ציון אבי זללה"ה" (סי' קכ"ב).

אחר שנפטר ר' לייב'ל דרה אשתו הרבנית עם בתו חנה, כמוזכר בנתיב צדיק סי' ט'.

זוגתו נפטרה עש"ק פ' תצוה שנת תרמ"א כמו שכתב בנו בנתיב צדיק ז"ל: "עש"ק תשא תרמ"א טבריא. כבר נודע לך מפטירת אמי הצנועה הכ"מ ששבקה לן חיי לעלמין אור ליום ו' תצוה ואתמול עמדת מן השבעה, יהיה מנוחתה כבוד" (סי' ס"ו). "א' קדושים תרמ"א טבריא. אפשר הוא יודע אם אחיי כבר יודעים מפטירת אמנו הכ"מ ע"ה" (סי' ע"א).

זרע קודש

ואלו הם ילדיו:

א. האחד המיוחד שבבניו הוא החסיד המופלא ר' נתן, המכונה ר' נתן ר' לייבעל ראובנ'ס, שהיה מהמקושרים ביותר למוהרנ"ת, עובד ה' גדול, ויתבאר בעז"ה להלן.

ב. ר' מיכל (מוזכר בנתיב צדיק סי' נ"א, נ"ג, ע"ו, ע"ט).

ג. ר' זאב (מוזכר בנתיב צדיק סי' ע"ו, נג, ק"ו).

ד. בתו מרת חנה, שעלתה עמו לארץ ישראל.